

Markku Kuisma

Murtuva pankkivalta: KOP:n verkostot 1980-luvulla

Teksti on ilmestynyt alun perin Historiallisen Yhdistyksen julkaisemassa Historiallisia Papereita -sarjassa vuonna 2000. Teksti on julkaistu sarjan 6. osassa, 'Valta, eliitit ja verkostot historiassa'. ISSN 1456-8055

pankkihistoria, pankki, KOP, rahatalous

Seuraava tekstikatkkelma on osa työn alla olevaa Kansallis-Osake-Pankin historiaa (1940–1995). Kirjan neljäs pääjakso "Sinivalkoinen unelma" käsittelee vuosia 1983–1991 eli Jaakko Lassilan pääjohtajakautta. Pankki omaksui noina vuosina hyökkäävän kasvu- ja kansainvälistymisstrategian ja osallistui näyttävästi suomalaisen suurteollisuuden uudelleenjärjestelyihin. Maan rahamarkkinoita liberalisoitiin, mikä merkitsi pankeille uusia mahdollisuuksia, uudenlaista kilpailua ja myös uhkia, joista osa realisoitui 1980- ja 1990-luvun vaihteessa, kun vauhdikkaasti kasvanut Suomen talous sukelsi syvään lamaan. Niin sanotut Kouri-kaupat, joissa KOP- ja SYP-vetoiset finanssileirit ottivat mittaa toisistaan, ryvettivät pankin mainetta. KOP ajautui pahenevan laman ja velkaantuneiden asiakkaidensa vanavedessä kriisiin.

1

* * *

”Pohjoismaat olivat pysytelleet Tanskaa lukuun ottamatta pysytelleet valuutta- ja rahoitusmarkkinasäännöstelyn viimeisinä linnakkeina Länsi-Euroopassa. Näiden pohjoisten linnakkeiden muurit alkoivat kuitenkin 1980-luvun puolivälissä olla suurimmilta osiltaan puretut.

Pohjoisen muureja eivät murtaneet pankit, niin mahtavina valtakeskittyminä kuin niitä pidettiin. Muurit sortuivat ulkopuoliseen paineeseen: kansainvälisen kehityksen valtavirtaan, jossa Suomenkin oli osattava uida välttyäkseen kohtalokkaalta eristäytymiseltä. Niiden kaatamiseen ei tarvittu silti muualta lainattua puskutraktoria. Pienet kulkuaukot, joita säännöstelylinnakkeeseen oli aikanaan jätetty tai myöhemmin avattu, olivat ensin heikentäneet muuria, jota aukoista läpi virranneet rahaliikkeet olivat rapauttaneet, kunnes lopulta hallitsemattomaksi paisunut rahatulva syövytti koko rakennelman.

Näitä rahatulvia eivät synnyttäneet ensisijaisesti pankit, vaan pikemminkin suuryritykset. Idänkaupan suurten vientiennakkojen tai muutoin vahvan likviditeettinsä turvin ne olivat ryhtyneet pankkiireiksi korkosäännöstelyn ulkopuolisilla lyhyen rahan markkinoilla. Ensimmäisten joukossa 1950-60-luvulla olivat olleet Outokummun ja Nesteen kaltaiset valtiojohtoiset yhtiöt, jotka näin tulivat aloittaneeksi pääomistajansa toisella suunnalla rakentaman järjestelmän horjuttamisen. [---]

[---] Yhteiskunnallinen keskustelu kohdistui tässä vaiheessa enemmän pankkien vallan rajoittamiseen kuin niiden aseman turvaamiseen. "On aika saattaa Yhdyspankin ja Kansallispankin ympärille keskittynyt rahavalta yhteiskunnallisen valvonnan alaiseksi", SKP:n puheenjohtaja Arvo Aalto lausui alkuvuodesta 1987 vilkkaana lainehtineen pankkivaltakeskustelun radikaaleinta linjaa edustaen.¹ Tässä ei ollut vielä sinänsä mitään uutta poliittisen kentän vasemman laidan lausunnoksi. Mutta

samansävyiset tunnelmat, jos toki päätelmiltään laimeammat, olivat levinneet laajempiinkin piireihin. Keskustapuolueen puheenjohtaja Paavo Väyrynen "hajauttasi liikepankkien valtaa", joka Suomessa oli poikkeuksellisen keskittynyttä, ja SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa puhui puolueensa uutta periaateohjelmaa esitellessään pääomavirtojen "keskitetyn ohjauksen" tarpeesta, joka koski nimenomaisesti pankkeja ja vakuutusyhtiöitä.²

"Kuka päättää työpaikastasi?", kysyi puolestaan SAK lehti-ilmoituksessaan. Sitä kuvittivat kahden suurpankin pääjohtajan ilkkurisia kasinopelureita muistuttavat hahmot. Jopa pankkeja lähellä olleessa teollisuudessaakin oli ilmennyt niiden hallitsevan roolin arvostelua ja tähän liittyviä ajatuksia teollisuuden omasta liikepankista.³ Pienet ja keskisuuret yritykset kokivat tilanteensa erityisen tukalaksi. "Pankkien armoillako?" Kauppalehti kysyi yritysten tuntoja heijastellen, vaikka sen, kuten samaa ilmiötä pohtineen Uuden Suomen, vastaukset pulmaan olivat tyystin erilaiset kuin SKP:n. Kauppalehti suositteli yrityksille pankkien kilpailuttamista ja Uusi Suomi näki sijoitusrahastoissa – joiden sallimista pankit olivat pitkään turhaan toivoneet -- uuden välineen omistuksen hajauttamiseksi ja pääomahuollon edistämiseksi.⁴

Aikaisempina vuosikymmeninä aika ajoin pintaan pulpahdellut keskustelu pankkien mahdista oli tällä kertaa saanut sytykettä teollisuuden rakenteita muokanneista fuusioista ja uudelleenjärjestelyistä. Molemmilla suurpankeilla olikin niissä kiistatta näkyvä roolinsa, ja sen pelättiin kiihdyttävän finanssivallan keskittymistä yritysten ja muun yhteiskunnan etujen kustannuksella.

Rahamarkkinoiden liberalisointiprosessin alku monenlaisine ilmiöineen oli toinen ärtymystä lisännyt tekijä. Suurelle yleisölle se näyttäytyi pankkivetoisena projektina, joka edetessään kertoi muutoksen puolesta puhuneen KOP:n ja muiden rahalinnakkeiden vallasta ohjata yhteiskunnallista kehitystä omien etujensa mukaisesti. Sitä paitsi hedelmistään puu tunnetaan: päätelmiä vapaampien olojen vahingollisuudesta vahvisti se, että liberalisoinnin murrosvaiheessa luottokorot nousivat ja moraalisesti turmiollinen kasinotalous kukoisti, minkä lisäksi pankit lanseerasivat vuosien 1986–87 kuluessa uudet palvelumaksujärjestelmänsä. Vanhan järjestelmän keskeiseen kilpailukeinoon, ilmaisiin pankkipalveluihin, tottuneissa asiakkaissa tämä nostatti kiihkeän vastalause-ryöpyyn. Suomen Pankin pääjohtaja Rolf Kullberg tulkitsikin laajalle levinneitä tuntoja arvostellessaan pankkeja siitä, että "nämä kahmivat itselleen kaikki rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn purkamisesta koituvat hyödyt. Ne ovat iloisesti liberalisoinneet lainakorkonsa entistä korkeammalle tasolle, mutta talletuspuolella ne pitävät sinnikkäästi kiinni vanhoista alhaisista kartellihinnoista."⁵

Kritiikki ei syntynyt tyhjästä. Vaikka esimerkiksi palvelumaksuihin kohdistunut kiivain ryöpytys perustui pitkän säännöstelykauden luomiin harhakuviin pankkitoiminnan luonteesta, totta toisaalta oli, etteivät pankit itse olleet asiakkaitaan kovin paljon ripeämpiä uuteen kilpailutalouteen sopeutumisessa. Kuvaavaa oli, että kalliin konttoriverkoston saneeraus eteni tahmeasti, jos aluksi lainkaan. Myös Kansallispankin sivukonttoreiden määrä itse asiassa kohosi 1983–1987 vielä kymmenillä runsaasta 440:sta yli 470:een. Saneerausta viivytti tosin paremminkin voimattomuus kuin vallantäyteys, sillä vaatimattomakin verkoston leikkausyritykset törmäsivät työpaikkojaan puolustaneiden ammattiliittojen ja henkilöstön vastarintaan. Mielikuva ylikoroilla ja nyt siis kaiken huipuksi palvelumaksuilla kustannetuista rahavallan ylellisistä marmoripalatsista jäi kuitenkin sitkeästi eloon.

Pankkien omistamat muhkeat kiinteistömassat ja edustavat konttorit eivät kuvaa ainakaan särkeneet. Pääkaupungin ydinkeskustan arvokkaimpia kortteleita kaiken muun ohella hallinneen Kansallispankin päämaja, Paasikiven aikanaan ostama ja Virkkusen pääkonttoriksi uudistama Kämp huokui vaurautta, ja Ympyrätalo Hakaniemessä viestitti pankin valloittaneen näköaloja hallinneen sillanpääaseman työväenliikkeenkin sydänalueilta. Tämän lisäksi KOP:n tiedettiin SYP:n tavoin hallitsevan omistuksillaan maan suurimpia teollisuusyhtiöitä ja muita liikeyrityksiä (ks. taulukko 1).

Taulukko 1: KOP-konsernin ja eläkesäätiön suurimmat omistukset (31.12.1987), prosenttia yhtiöiden osakepääomasta.

	KOP	Eläkesäätiö	yhteensä
<i>Kotimaiset pörssiyritykset</i>			
Kajaani Oy	2,5	8,8	11,3
Kemi Oy	8,7	--	8,7
Oy Nokia Ab	0,9	6,3	7,2
Vakuutusosakeyhtiö Pohjola	1,0	7,5	11,8
Rauma-Repola Oy	5,0	3,0	8,0
Sponsor Oy	4,6	4,6	9,2
Yhtyneet Paperitehtaat Oy	5,1	3,7	8,8
<i>Muut kotimaiset yritykset</i>			
Finnair Oy	3,3	--	3,3
Huoneistomarkkinointi Oy	19,0	--	19,0
Saastamoinen Oy	10,0	--	10,0
Tukkumanni Oy	14,6	--	14,6
Uusi Suomi Oy	4,7	0,1	4,8
YIT-Yhtymä Oy	19,9	--	19,9
Jämerä-kiinteistöt Oy	50,0	--	50,0
YIT-Kiinteistöt Oy	1,3	6,7	8,0
Julius Tallberg Kiinteistöt Oy	2,2	--	2,2

Lähde: KOP:n toimintakertomus 1987, 20.

Kansallispankin tai muiden liikepankkien omistukset teollisuudessa ja muissa yrityksissä olivat kuitenkin huomattavasti vaatimattomampia kuin yleisesti kuviteltiin tai väitettiin. Eikä pankki ollut niitä varsinaisesti haalinut itselleen vaurauttaan ja valtapäiriään vahvistaakseen. Kriisikaudet olivat yksinkertaisesti vetäneet pankin rahoittajasta myös omistajaksi: täyttämään omistajavajetta, kun muitakaan vaihtoehtoja ei ollut, ja kun yritysten toiminnan jatkaminen ja saatavien turvaaminen sitä vaativat.⁶

Aivan merkityksettömiä pankkien omistukset eivät silti toki olleet – siinä valtakriitikot olivat oikeassa – ja vielä merkityksellisemmäksi ne KOP:n tapauksessa tulivat osana pankin ja Pohjola-yhtiöiden muodostamaa finanssiryhmää. Niin kauan kun ryhmä säilytti ristiinomistusten varmistaman yhtenäisyytensä, sillä oli kiistaton omistajanvalta muun muassa metsä- ja metallijätti Rauma-Repolassa, maan menestyneimmässä paperiyhtiössä Yhtyneissä ja pohjoisen puunjalostajassa Kajaanissa ja lisäksi vahva omistusote maan suurimpaan yksityiseen teollisuusyhtiöön Nokiaan. Se ei ollut vähän.

Finanssiryhmän olemus eräänlaisena rahoittajien, teollisuuden ja omistajien *verkostona* vahvisti myös pankin vaikutusta – luultavasti enemmän kuin päähuomion osakseen saaneet vaatimattomat omistusprosentit. Yhteisestä historiasta, intresseistä ja instituutio- ja ihmissuhteista rakentunut verkosto ei ollut suunnitelmallisen työn tulosta, ja epämuodollisena, rajoiltaan häilyvänä ja muihin suhdeverkkoihin limittyvänä ja sekoittuvana sen olemassaoloakin on hankala osoittaa. Pankin ympärille syntyneen verkoston rooli oli silti hyvin konkreettinen: informaatio, luottamus, henkilösiteet, palvelukset ja

vastavuoroisuus olivat niitä verkoston sideaineita, joihin tärkeimmät päätökset viime kädessä perustuivat. Eikä verkosto koostunut, ei etenkään kansallisen liikkeen synnyttämän KOP:n tapauksessa, pelkästään liikeyrityksistä ja talouselämän toimijoista. Tärkeitä olivat myös KOP:n merkittäviin omistajiin lukeutuneet kulttuuri- ja tiedesäätiöt ja järjestöt - mm. Kulttuurirahasto, Kordelin, Emil Aaltosen Säätiö, Jenny ja Antti Wihurin rahasto ja Suomen Punainen Risti – joiden hallintoon pankinjohtajat aktiivisesti osallistuivat.

Taloudellisesti tärkeät suuryhtiöt kuuluivat kuitenkin juuri siihen sisärenkaaseen, johon myös kriitikot viittasivat keskittyneestä pankkivallasta puhuessaan. Muodostivathan parikymmentä suurinta teollisuusyritystä maan viennin, talouden ja työllisyyden selkärangan.

Kansallispankin kohdalla tällaisia yhtiöitä olivat itsestään selvästi vanhat tutut Rauma-Repola, Yhtyneet Paperitehtaat ja Kajaani. Niissä omistus- ja rahoitussuhteesta nousutta KOP:n valtaa ilmensi pääjohtajan asema hallituksen puheenjohtajana ja vaikutusta varmistivat hallintoneuvostoon valitut varatoimitusjohtaja Simo Kärävä Kajaanissa ja toinen varatoimitusjohtaja Erkki Karmila Repolassa ja Yhtyneissä, jossa pankin edustusta vahvisti Lassilaa metsäteollisuusjärjestelyissä avustanut pankinjohtaja Matti Korhonen, Talouselämä Oy:n hallituksen puheenjohtaja ja MTV Oy:n hallintoneuvoston jäsen. Paperinjalostuksen ääripäässä – ideologisella areenalla – toiminut Uusi Suomi oli miehitetty samalla tavoin, ja lehtiyhtiön elimissä istuneet pankinjohtajat Lassila ja varatoimitusjohtaja Aarto Heinonen edustivat KOP:ia myös Perusyhtymän hallintoneuvostossa, pääjohtaja sen työvaliokunnan puheenjohtajana. Pohjolan läheisyydestä ja pankin vahvasta roolista kertoi pääjohtajan puheenjohtajuus vakuutusosakeyhtiön hallintoneuvostossa, jossa hänen rinnallaan istui samanaikaisesti Ilmarisessa pankkia edustanut Kärävä. KOP:n ylin johto oli edustettuna lisäksi muiden muassa Huhtamässä, Instrumentariumissa ja Yhdyspankin yhtiöstä selvemmin finanssileirien jakamaksi yhtiöksi muuttuvassa Nokiassa (ks. taulukko 2).

Taulukko 2: *KOP:n pääjohtaja Jaakko Lassilan kuuluminen muiden liikeyritysten hallintoon:*

- Aspo Oy, hallintoneuvoston jäsen
- Finnair Oy, hallintoneuvoston jäsen
- Helsingin Arvopaperipörssi Osuuskunta, hallintoneuvoston jäsen
- Huhtamäki Oy, hallintoneuvoston ja sen työvaliokunnan jäsen
- Instrumentarium Oy, hallintoneuvoston jäsen
- Oy Nokia Ab, hallintoneuvoston vpj.
- Perusyhtymä Oy, hallintoneuvoston ja sen työvaliokunnan pj.
- Suomen Vientiluotto Oy, hallintoneuvoston jäsen
- Vakuutusosakeyhtiö Pohjola, hallintoneuvoston pj.
- Kajaani Oy, hallituksen pj.
- Kansallisbanken, Tukholma, hallituksen vpj.
- Kansallis International Bank S.A., Luxemburg, hallituksen pj.
- Kansallis International Bank (Asia-Pacific) Ltd., Singapore, hallituksen pj.
- Kansallisuottopankki Oy, hallituksen pj.
- Kansallis Overseas Bank Ltd., Nassau, hallituksen pj.
- Kone Oy, hallituksen jäsen
- Lassila & Tikanoja Oy, hallituksen pj.
- Nordfinanz-Bank Zürich, Zürich, hallituksen vpj.
- Rauma-Repola Oy, hallituksen pj.

- Oy Shell Ab, hallituksen pj.
- Suomen ICI Oy, hallituksen jäsen
- Oy Julius Tallberg Ab, hallituksen jäsen
- Uusi Suomi Oy, hallituksen pj.
- Yhtyneet paperitehtaat Oy, hallituksen pj.

Kaikista näistä finanssivallan ilmenemismuodoista huolimatta poliittisen huomion kiinnittyminen pankkien omistuksiin juuri 1980-luvun puolivälin tienoilla oli monessa mielessä paradoksaalista.

Näin ei ollut sen vuoksi, että pankinjohtajien hallitus- ja hallintoneuvostopaikat suuryhtiöissä olivat oikeastaan yhtä paljon ilmausta pankin sisäisistä mahtiasetelmista kuin pankin vallasta yrityksiin: toisin sanoen siitä, että raharuhtinas Lassilan tärkeimpiä hoviherroja tuon vaiheen KOP:ssa olivat vientiteollisuuden kabineteissa pääjohtajaa avustanut Karmila, Pohjola-linkkiä varmistanut Kärävä ja kotimarkkinateollisuutta hoitanut Heinonen. Kysymys ei ollut myöskään siitä, että pankkien valta olisi ollut olematonta. Esimerkiksi perinteikkään yhdyspankkilaisen sukuyhtiön Rosenlewin siirtyminen Rauma-Repolle 1987, Perusyhtymän ja YIT:n fuusioiminen samana vuonna rakennusalan suuryritys YIT-Yhtymäksi, värikkään Armas Puolimatkan rakennusfirman välittäminen Hankkijalle vuonna 1985 jättimäisenä pidetyllä yrityskaupalla ja pankin kontrolliin ajautuneiden perheyhtiöiden Wihurin ja Saastamoisen pitkään jatkunut saneeraus olivat kaikki operaatioita, joissa KOP:n vaikutus oli merkittävä.⁷

Paradoksaaliseksi ilmiön teki se, että kahden suurpankin, KOP:n ja SYP:n, mahti oli hyvää vauhtia murenemassa liberalisointiprosessin seurauksena. Sama prosessi, jota pankit itse ajoivat, jota pankkivallan kriitikot pääosin vastustivat ja jota suuryhtiöt markkinarahallaan kiihdyttivät, rapautti väistämättä vanhoja valta-asetelmiä. Säännöstelyn purku ja kilpailun vapauttaminen rohkaisivat erityisesti suuria yrityksiä hakemaan uusia keinoja rahoitushuoltonsa järjestämiseen sekä vilkastuvasta pörssistä että kansainvälisiltä rahoitusmarkkinoilta. Entinen vaihtoehdottomuus, joka oli korostanut niukkoja rahavirtoja jakaneiden pankkien asemaa, oli vaipumassa historiaan.

Suomalaisen pankkimaailman "suurta pamausta" ennakoanut Financial Times oli nähnyt jo keväällä 1984 tästä merkkejä kuvatessaan vanhan säätelyjärjestelmän umpikujaa maailman ehkä tiheimmän ja tekniikaltaan edistyneimmän pankkiverkoston kotimaassa. Lehti arveli edessä olevan finanssivallankumouksen luultavasti rikkovan läheiset kotipankkisuhteet, joita KOP ja SYP olivat vuosikymmenien kuluessa rakentaneet yrityksiin.⁸ Tästä todella näkyikin selviä merkkejä. Vaikkei dramaattisia leirivaihtoja tapahtunutkaan – ellei Hackmanin siirtymistä HOP:lta KOP:n asiakkaaksi sellaiseksi lasketa⁹ – kotipankkisuhteet höltyivät ja madaltuneet rajat menettivät aikaisempaa merkitystään. Selvimmin tämä näkyi kauempana kotiantereilta, kansainvälisessä pankkitoiminnassa: niinpä sellainenkin ihme tapahtui, että KOP myönsi ulkomaisia luottolimiittejä SYP-ryhmän lippulaivalle Kymin Oy:lle ja järjesteli rahoitusta muiden muassa Ehrnroothien Kaukaalle, Tampellalle, Wärtsilälle, Partekille, Suomen Sokerille, Schaumanille ja Ahlströmille, joita ei aikaisemmin tällaisista yhteyksistä olisi juurikaan tavoitettu.¹⁰

Mutta paradoksi tai ei, omistukseen perustuvaa pankkien määräysvaltaa rajoittanut hanke vietiin läpi vaiheessa, jossa sen perusteet nimenmaan suhteessa suuryrityksiin alkoivat haipua muistojen joukkoon. Liikepankit vastustivat silti lakimuutosta, sillä muutoksen arvioitiin tosiasiallisesti hidastavan osakemarkkinoiden kehitystä, toisin kuin hallitus toivoi. "Pankkien osakeomistushan ei ole suuri, mutta pankkien oikeus tukea osakeantaja ottamalla yleisön merkittämättä jääneet osakkeet omaan salkkuunsa on tärkeitä yritysten hakiessa riskirahoitusta sijoittajilta", KOP lausui eduskunnan pankkivaliokunnalle.¹¹ Myös kansleri Klaus Waris, Suomen Pankin entinen pääjohtaja, antoi asiassa sivustatukea kysymällä: "...mistä ... löydetään uudet omistajat, jos pankit pakotetaan tyhjentämään

osakesalkkujaan?"¹² Hallituksella ja eduskunnan enemmistöllä oli kuitenkin myös tähän vastaus valmiina: kompromissiksi kehiteltiin ideologinen vaihtokauppa, jolla paljon puhuttua pankkivaltaa rajoitettiin loppukeväästä 1987 samassa yhteydessä kun 1930-luvulta asti tiukasti rajoitettua ulkomaalaista omistusta väljennettiin ja pitkään torjutut sijoitusrahastot sallittiin.

Sijoitusrahastojen sallimisen KOP hyödynsi heti käynnistämällä marraskuussa 1987 Pohjolan kanssa yhdessä KOP-Rahasto Oy:n ja sen alaisen Sijoitusrahasto Kansallis-Tuoton. Pankkien omistusoikeuden alentaminen entisestä 20 prosentista 10 prosenttiin muun alan yrityksissä -- ja kotimaisten vakuutusyhtiöiden vastaavan oikeuden supistaminen 50 prosentista 20 prosenttiin -- ei sen sijaan käytännössä merkinnyt suurta muutosta. Esimerkiksi KOP:n tärkeimmistä omistuksista useimmat eivät olleet entuudestaankaan tämän rajan yläpuolella ja viiden vuoden siirtymäaika antoi aikaa järjestelyille siellä missä niitä tarvittiin.

Ulkomaisen omistusoikeuden laentaminen oli kysymyksenä monimutkaisempi. Pankit, jotka puhuivat markkinavoimien ja kilpailun vapauttamisen puolesta, eivät sitä johdonmukaisuuden nimissä voineet eivätkä halunneet vastustaakaan. Toteutuneessa muodossaan liberaalisoinnin logiikka oli toisaalta hankala hyväksyä. Uudet säädökset säilyttivät osan 1930-luvun protektionistisesta perinnöstä, sillä ne laajensivat ulkomaisten tahojen omistusoikeutta ensi vaiheessa vain 40 prosenttiin suomalaisten yhtiöiden osakkeista samalla kun äänivalta rajattiin enintään neljäsosaan niin sanottujen sidottujen osakkeiden äänimääristä. Näin ollenkin muutokset yhteensä johtivat silti siihen Kansallispankin lausunnossaan varoittamaan tilanteeseen, että "ulkomainen pankki voi hankkia suomalaisen yhtiön osakkeita neljä kertaa niin paljon kuin suomalainen pankki ja käyttää yhtiön äänivaltaa kaksi kertaa niin suurella äänimäärällä kuin suomalainen pankki."

6

Kotimaisten pankkien käsissä ollut suomalainen suurpääoma oli lainsäätäjän toimesta tällä tavoin tosiasiallisesti tulkittu omistajana ulkomaista suurpääomaa vaarallisemmaksi. Tämä todisti ainakin yhdestä asiasta: KOP:n ja SYP:n oligopolia rahoitusmarkkinoilla ei ollut jalostunut läheskään niin merkittäväksi poliittiseksi mahdiksi kuin pankkivallan kriitikot olivat maalilleet. Tilanne pakotti samalla pankkeja pohtimaan tarkemmin omien finanssileiriensä tulevaisuutta, jota ei voinut enää rakentaa aiemmin loukkaamattomien etupiirien varaan. Hiljainen konsensus, johon kansallisten markkinoiden jako oli perustunut, oli särkyneessä kansainvälisen ja kotimaisen kilpailun paineisiin."

Kirjallisuutta

- Glete, Jan: *Nätverk i näringslivet. Ägande och industriell omvandling i det mogna industrisambället*. Stockholm: SNS Förlag, 1994.
- Näsi, Juha & Ranta, Pasi & Sajasalo, Pasi: *Metsäteollisuuden megamuutos. Pelinäkökuulmainen analyysi suomalaisen metsäteollisuuden kekkelytymisprosessista vuosina 1985–1996*. Jyväskylä: JYY Taloustieteellinen osasto, Julkaisuja n:o 114, 1998.
- Repo, Eljas: *Vallan havittelijat*. Jyväskylä: Gummerus, 1992.

¹ *Kaleva* 2.2.1987; ks. myös E. Laine ym. kirjallinen kysymys n:o 350 eduskunnassa 15.10.1985: "Omistusoikeuden keskittymisestä erityisesti liikepankeille ja vakuutuslaitoksille", *Valtiopäiväpöytäkirjat* 1985. -- Kyselyssä todetaan mm., kuinka näkyvimmin "määräysvaltaansa on viime aikoina käyttänyt Kansallis-Osake-Pankki, jonka sormenjäljet ovat nähtävissä niin Lievestuoreen sellutehtaan lakkauttamisessa kuin Rauma-Repolan lukuisissa irtisanomisissakin".

² *Kaleva* 18.6.1987; *Demari* 6.6.1987.

³ Teollisuusjohtajien pankkisuunnitelmista mainitsee esim. Repo 1992, 96.

⁴ *Demari* 19.2.1987; *Kauppalehti* 2.4.1987; *Uusi Suomi* 7.2.1987.

⁵ *Kauppalehti* 7.12.1987.

⁶ Vrt. Ruotsin samantyyppisistä kehityspiirteistä Glete 1994, 238–245.

⁷ Näsi et al. 1998, 69–70 ja KOP:n johtokunta 18.5.1987 pykälä 6 (Repola-Rosenlew); KOP:n johtokunta 14.1.1985 pykälä 1 (Hankkija-Puolimatka), 20.1.1986 pykälä 4 (Saastamoinen), 3.3.1986 pykälä 17 (Grahnsotka-Eka-sanecraus), 17.11.1986 pykälä 1 (Are oy:n saneeraus), 4.1.1988 pykälä 6 (Wihuri).

⁸ *Financial Times* 31.5.1984; ks. myös *Wall Street Journal (Europe)* 29.5.1984.

⁹ KOP:n johtokunta 25.2.1985 pykälä 2.

¹⁰ KOP:n johtokunta 18.6.1984 pykälä 7, 16, 19; sama 28.10.1985 pykälä 11; sama 17.8.1987 pykälä 4; sama 7.9.1987 pykälä 31 (liite 9).

¹¹ KOP:n johtokunta 15.1.1987 eduskunnan pankkivaliokunnalle, J. Lassilan paperit (pankkivalta). Ks. myös Suomen Pankkiyhdistyksen (Risto Piepponen) "Pankkien valta"-työryhmän muistio 23.5.1986.

¹² *Uusi Suomi* 11.1.1987.